

# آرزوهای کودکان و اندوه تصاویر

نگار نوبهار

نام کتاب: کفش تقی تقی دارم  
نویسنده: لیلی خیامی  
تصویرگر: محمدمهدی طباطبایی  
ناشر: کتاب‌های شکوفه (امیر کبیر)  
شمارگان: ۵۰۰۰ نسخه  
بها: ۱۵۰۰ تومان



«هنگامی که از کودکان می‌پرسیم چه چیز یک کتاب برای آن‌ها جالب بوده است، در بیش‌تر موارد به تصاویر کتاب اشاره می‌کنند... تصویر در کتاب‌های کودکان، بخش سازنده و هم‌چنین تکمیل‌کننده آن است. هنرمندان تصویرگر با نهادن عناصر دیداری در کنار یکدیگر، تصویرهایی می‌آفرینند که داستان(یا شعر)را کامل می‌کنند. دستور زبان دیداری دربرگیرنده‌ی عناصری چون، خط، رنگ، شکل و بافت است. هنرمندان این عناصر را در یک کل واحد سازمان می‌دهند و طرحی دیداری (تجسمی) که معنایی را بیان می‌کند، پدید می‌آورند.»<sup>۱</sup>

تصویر در کتاب‌های ویژه‌ی خردسالان یا گروه‌های سنی پایین‌تر (الف، ب، ج) از اهمیتی فوق‌العاده برخوردار است، کودکان هنگام خرید یا انتخاب کتاب، در نگاه اول به تصویر روی جلد کتاب می‌نگرند و اگر این تصویر برای آن‌ها جذاب و دل‌نشین بود، کتاب را می‌خرند و می‌خوانند. جدا از زیبایی و جذابیت تصویرها، توجه تصویرگر به جزئیات، ارتباط آن با متن و موضوع کتاب و نیز متناسب بودن آن با سطح درک، رشد و شناخت مخاطب نیز از اهمیت ویژه‌ای برخوردار است.

در کتاب‌های شعر نیز تصویرگری بخش ویژه و عمده‌ای را به خود اختصاص می‌دهد. هنرمندی که یک کتاب شعر را تصویرگری می‌کند، قطعاً باید با زبان شعر، موضوع آن، صورت‌های خیال‌نفته در شعر و... ارتباط برقرار کرده باشد، به ذهن و حس شاعر نزدیک شود تا بتواند عاطفه و احساس موجود در شعر را از طریق خط، رنگ، شکل و سایر عناصر دیداری به مخاطب منتقل کند. تصویرها در کتاب‌های شعر باید همانند شعر بتوانند خیال کودک را پرواز دهند و به او در درک و دریافت زیبایی‌های شعر، کمک کنند. رایشین خیریه، تصویرگر کتاب‌های کودک و نوجوان درباره‌ی ویژگی‌های یک تصویر خوب می‌گوید:



«تصویری موفق است که قادر به پیدایش جنبش و تحرک هر چند کوچک و نامحسوس در ذهن و خیال بیننده باشد.» او می‌افزاید: «تصویرگر آگاه به اصول و معیارهای هنری که البته توانسته در دوران فعالیت خود شناخت درستی از مخاطب خود- چه کودک و چه بزرگسال- داشته باشد، مطمئناً می‌داند چه طور و چگونه تخیلات خود را در قالب تصویرسازی یک شعر یا داستان به نمایش بگذارد... کودک به دیدن تصویری جذاب شاد، عجیب و باور نکردنی علاقه‌مند است. البته اثبات این علاقه بسیار آسان است، کافی است به کتاب‌فروشی‌ها نگاهی بیندازیم تا ببینیم چه طور قفسه‌های کتاب‌های مصور زودتر از قفسه‌های متون خطی، خالی می‌شوند!»<sup>۱</sup>

همه‌ی این‌ها را گفتیم که به سراغ کتاب شعر «کفش تق‌تقی دارم» سروده‌ی «لیلا خیامی» برویم که توسط انتشارات امیر کبیر (کتاب‌های شکوفه) برای گروه سنی «الف و ب» روانه‌ی بازار شده است.

تصویرگری کتاب «کفش تق‌تقی دارم» متأسفانه، نه تنها جذابیتی برای مخاطب ندارد بلکه سبب ایجاد نوعی دافعه برای آن‌ها شده است! مشخص نیست چرا تصویرگر این کتاب برای شعرهایی این‌چنین کودکانه و با موضوع‌هایی متنوع و جذاب برای خردسالان، از رنگ‌های کدر و تیره چون قهوه‌ای، سیاه و سورمه‌ای استفاده کرده است؟!

«رنگ، نقش بسیار ارزنده‌ای در تصویر به عهده دارد... در ارزیابی رنگ‌هایی که یک تصویرگر برمی‌گزیند، باید دید که هنرمند تا چه اندازه توانسته است از زبان رنگ‌ها برای کامل کردن حال و هوا، فضا سازی، شخصیت‌پردازی و درون‌مایه‌ای که نویسنده با واژه‌ها پرورانده است، سود جوید.»<sup>۲</sup>

رنگ‌های تیره‌ای چون قهوه‌ای که زمینه‌ی بسیاری از صفحات این کتاب را پوشانده فضای اندوهناک و افسرده را به شعرها بخشیده و حتی سایه‌های تیره‌ای که بر چهره‌ی آدم‌ها، کودکان و... مشاهده می‌شود این حس افسردگی و اندوه را شدت می‌بخشد. به عنوان مثال شعر «آرزوهای دامادی» که شعری شاد و بیانگر آرزوی کودکانه برای ازدواج است، با تصویر یک عروس و داماد کامل شده است. اما زیبایی این عروس و داماد در زمینه‌ی رنگ قهوه‌ای کدر و تیره گم شده است، ضمن این‌که از چهره‌ی عروس غم می‌بارد!

هم‌چنین شعر «مدرسه‌ی کلاغ‌ها» و «جوجه‌ی آپارتمانی» چنین وضعیتی دارد، سایه‌های تاریکی که در این تصاویر آورده شده‌اند، وحشت و حس ترس را به مخاطب منتقل می‌کنند.

تنها در دو شعر «شرشُ باران» و «بابای مسافر» از رنگ آبی کم‌رنگ و تیره استفاده شده که حال و هوایی متفاوت به کتاب بخشیده است.

به هر تقدیر، هنگامی که تصاویر یک کتاب دارای یگانگی، توازن و ضرباهنگ متناسب با متن است و احساس، اندیشه و علاقه‌ی مخاطب هم در نظر گرفته می‌شود، بیننده لذات زیبایی‌شناختی را کاملاً تجربه می‌کند اما هنگامی که این ویژگی‌ها مورد غفلت قرار گیرد، بدون شک بیننده احساس می‌کند با تصویری کسل‌کننده، نارسا و از هم‌گسیخته مواجه است و چنین تصویری پیش از آن‌که عامل جذب مخاطب باشند، ایجاد دافعه خواهند کرد؛ مشکلی که کتاب «کفش تق‌تقی دارم» از آن رنج می‌برد!

\* \* \*

واما، این شعرهای کودکانه...

نزدیک بودن به دنیای کودکان و نوشتن از دغدغه‌ها، آرزوها و دل‌مشغولی‌های کودکان برای یک شاعر کودک، امتیاز بزرگی محسوب می‌شود. در بسیاری از شعرهایی که برای این گروه از مخاطبان سروده می‌شود، تصویر کودک را نمی‌توان دید، بلکه با مجموعه‌ای از خاطره‌ها و حسرت‌ها و آرزوهای بر باد رفته‌ی شاعر روبه‌رو هستیم که در قالب و زبان شعر کودکانه نمود یافته‌اند. این‌که شاعر بتواند به جای بیان نوستالوژیک آرزوهای دوران کودکی‌اش، از زاویه دید کودک امروزی شعر بنویسد و راوی و تصویرگر ذهنیات کودکانه‌ی او باشد، از ارزش والایی برخوردار است. اگر از این روزنه به کتاب «کفش تق‌تقی دارم» بنگریم، بدون شک، شاعر را تحسین خواهیم کرد. تقریباً ۱۰ شعری که در این مجموعه می‌خوانیم از این ویژگی برخوردارند. کافی است به موضوع این شعرها نگاهی بیندازیم:

شعر اول، «کفش تق‌تقی دارم» درباره‌ی دختر بچه‌ای است که کفش‌های پاشنه بلند مادرش را به‌پا کرده، با آن‌ها به کوچه رفته و بچه‌ها دور او جمع شده‌اند! تصویری که برای بسیاری از ما آشنا و ملموس است و شاید هر کدام از ما چنین

تجربه‌ای را در کودکی داشته باشیم و یا در اطراف خودمان دختر بچه‌های  
زیادی را در این حالت دیده باشیم:

می‌کنم به پایم من / کفش‌های مامان را  
راه می‌روم آن وقت / تند و تند با آنها  
می‌روم سر کوچه / آن دو کفش در پایم  
می‌دهم حسابی پُز / با دو کفش زیبایم

...

در شعر دوم، شاعر از تجربه‌ای کودکانه مربوط به دنیای پسر بچه‌ها سخن  
می‌گوید؛ سوار شدن بر ترک دوچرخه، چسباندن عکس روی دوچرخه و بوق  
زدن و... که برای بسیاری از پسر بچه‌ها تصویری آشنا و دست‌یافتنی است:

دوستم رضا، دارد / یک دوچرخه‌ی زیبا  
می‌شود سوار آن / می‌زند حسابی پا...  
زود می‌نشینم من / روی ترک چرخ او  
بعد با دهان خود / بوق می‌زنم «قیقو»

دعواهای کودکانه بر سر اسباب‌بازی، خوراکی و... میان خواهر و برادرها  
هم از موضوعات آشنا و ملموس برای همه‌ی کودکان و نوجوانان است.  
چنان‌که در شعر «داداش شکمو» شاعر با نگاهی طنزآمیز به بیان یکی از  
این تجربه‌ها می‌پردازد:

داداش من داشت / یک مشت آلو

می‌خورد تنها / داداش پُر رو

...

حتماً گرفته / دل درد حالا

چون قورت می‌داد / هی هسته‌ها را

شاید شده سبز / توی دل او

یک باغ الان / یک باغ آلو!

البته لازم به یادآوری است که آوردن کلمه‌ی «پُر رو» در شعر ممکن است برای این گروه سنی بدآموزی داشته باشد  
و شاعر در چنین مواردی باید دقت و وسواس بیش‌تری به خرج دهد.

شعر «آرزوی دامادی» هم یکی از شعرهای زیبای این کتاب است. بدون شک همه‌ی دختر بچه‌ها و پسرها در کودکی  
آرزوی عروس و داماد شدن را در سر دارند و چه بسا در بازی‌های کودکانه‌شان، همان‌گونه که نقش‌های مختلف را تجربه  
می‌کنند، نقش عروس و داماد را نیز بازی کنند. در شعر «آرزوی دامادی» از زبان پسر بچه‌ای ۹ ساله می‌خوانیم:

چند سال دیگر من / می‌روم دبیرستان

می‌شوم بزرگ آن وقت / مثل خواهرم مرجان

خوب درس می‌خوانم / من نمی‌کنم بازی

بعد دیپلم هم زود / می‌روم به سربازی

بعد هم به دانشگاه... / بعد می‌شوم داماد

می‌شود عروس، آن وقت / زهره‌ی عمو فرهاد...

کاش بیش‌تر می‌شد / زود، سن الانم

چون هنوز نه ساله / سوم دبستانم

البته نکته‌ای که در مورد این شعر جای تأمل دارد نوعی تأکید شاعر بر ازدواج دختر عمو و پسر عمو است که یکی از  
دیدگاه‌های سنتی و رایج در کشور ماست:

... بعد هم به دانشگاه / بعد می‌شوم داماد

می‌شود عروس آن وقت / زهره‌ی عمو فرهاد

درست است که موضوع این شعر زیبا و برای کودکان ملموس است اما ذکر این سنت به این شکل در شعر می‌تواند  
به نوعی ترویج و تأکید بر این مسئله باشد که صحیح به نظر می‌رسد. چه لزومی دارد که ذهن کودک خردسال را از این  
سن متوجه مسئله کنیم؟!





در شعرهای دیگر این مجموعه نیز کمابیش شاعر موضوعاتی متناسب با حال و هوا و دنیای مخاطبین انتخاب کرده است، مثل شعر «قهر و آستی» یا «جوجه‌ی آپارتمانی» و... که نیاز به نقل آن‌ها نیست.

## ■ زبان شعر

می‌دانیم که زبان شعر کودک، زبانی ویژه است که آن را از زبان شعر بزرگسال متمایز می‌کند. کودک از طریق زبان ویژه‌ی خود با جهان پیرامون ارتباط برقرار می‌کند و زبان شعر نیز امکان ارتباط هنری دنیای او را با دنیای اطراف میسر می‌کند. از آن‌جا که انتخاب واژه‌های دقیق و مناسب، نقش مهمی در زبان شعر ایفا می‌کند و نیز ساختار شعر و نوع جمله‌بندی در ایجاد یک زبان سلیس و متناسب برای کودک حائز اهمیت است، شعر می‌تواند سبب انگیزش کودکان در لذت بردن از زبان و نیز گسترش دامنه‌ی واژگانی آن‌ها شود. به دلیل همین ارزش و اهمیت فوق‌العاده‌ی زبان در شعر کودک است که هر گونه ضعف و سهل‌انگاری در آن که باعث شود زبان شعر به سمت زبان بزرگسالانه سوق داده شود و یا سبب ایجاد سستی و ضعف تألیف در آن شود، به شعر لطمه خواهد زد و از ارزش هنری آن خواهد کاست. کودکان گروه سنی الف و ب، هنوز در حال آموزش زبان هستند و شاعر و نویسنده باید تلاش کند از طریق ارائه‌ی زبانی سالم، صحیح و زیبا، به‌طور غیرمستقیم این آموزش را به مخاطب ارائه کند.

یکی از ضعف‌هایی که در اشعار «لیلا خیامی» مشاهده می‌شود، وجود اشکالات زبانی در این سروده‌هاست. زبان شعر خیامی زبانی خام و کم‌تجربه است. باید دانست که صرف آوردن کلمات کودکانه، زبان شعر را تبدیل به زبان کودکانه نخواهد کرد و زبان شعر کودک، زبانی متناسب و به مقتضای حال او است. در شعر بزرگسال شاعر مجاز است به ضرورت رعایت وزن و یا قافیه، ارکان جمله را به هم بریزد و پس و پیش کند، اما از آن‌جا که کودک در مرحله‌ی آموزش زبان است و باید با نحوه‌ی صحیح جمله‌بندی آشنا شود، در شعر کودک تا حد امکان نباید جملات به هم بریزد و جای ارکان تغییر کند؛ چرا که درک مفهوم جمله را برای کودک دشوار خواهد کرد. این مشکل که نشان عدم تسلط شاعر بر زبان و کم‌تجربگی اوست، در بسیاری از سروده‌های این کتاب به چشم می‌خورد. به عنوان مثال به نمونه‌های ذیل بنگرید که در تمامی آن‌ها فعل به ضرورت وزن در ابتدای جمله قرار گرفته است:

می‌کنم به پایم من / کفش‌های مامان را  
راه می‌روم آن وقت / تند و تند با آن‌ها  
می‌روم سر کوچه / آن دو کفش در پایم  
می‌دهم حسابی پُز / با دو کفش زیبایم...  
(شعر کفش تقی دارم)

دوستم رضا دارد / یک دوچرخه‌ی زیبا  
می‌شود سوار آن / می‌زند حسابی پا  
(شعر قیقو دوچرخه‌سواری)

شاید که کرده آن را / پیدا کنار ساحل  
تویش هنوز هم هست / یک ذره ماسه و گل  
(شعر گوش ماهی)

انتخاب و گزینش دقیق واژه‌ها نیز در شعر کودک از اهمیت ویژه‌ای برخوردار است. در برخی از سروده‌های این کتاب، کلمات از سر کم‌حوصلگی و یا بی‌دقتی انتخاب شده‌اند و لزوماً بهترین واژه و مناسب‌ترین کلمه نیستند. به عنوان مثال به کلمه‌ی «توی» که به معنای «داخل» و «درون» است، در بیت زیر توجه کنید که به معنای «در» به کار رفته است:

دسته‌ی کلاغ‌ها / باز توی مهر ماه  
می‌روند مدرسه / با پلیور سیاه

(شعر مدرسه‌ی کلاغ‌ها)

هم‌چنین جابه‌جایی مضاف و مضاف‌الیه در مصراع اول این بیت که به دلیل تنگنای وزن ایجاد شده و سبب سستی زبان شعر شده است:

مدرسه، معلمش / هست خاله دارکوب

می‌نویسد «آسمان» / با نوکش به روی چوب

(شعر مدرسه‌ی کلاغ‌ها)

داشتن ذهنیت بزرگ‌سالانه که باعث می‌شود شاعر در جایگاه معلم اخلاق قرار بگیرد و به امر و نهی بپردازد، یکی از مشکلاتی است که در برخی از این سروده‌ها به چشم می‌خورد. به عنوان مثال اظهار نظری که «درباره‌ی قهر و آشتی» در شعر زیر می‌خوانیم نمی‌تواند از زبان یک دختر بچه باشد، بلکه بیان و اظهار نظری کاملاً بزرگ‌سالانه است و گویا از زبان «مادر» یا «معلم» بیان می‌شود:

امروز من هستم / اخمالو و غمگین

چون قهر کردم باز / با دوستم شیرین

من قهر کردم چون / او توی گوشم زد

کاری که کردم بود / بسیار زشت و بد

شیرین که کوچولوست / چیزی نمی‌فهمد

حالا مگر چی شد؟ / دستی به کیفم زد؟

باید کنم زودی / من آشتی با او

زشت است یک دختر / باشد بد و اخمو

(شعر قهر و آشتی)

«وزن» یا به عبارت کلی‌تر «موسیقی» در شعر خردسال از اهمیت ویژه‌ای برخوردار است. شاعران کودک معمولاً تلاش می‌کنند از اوزان ساده و روان و کوتاه با ریتم‌های شاد استفاده کنند تا هم خواندن شعر برای کودکان ساده باشد و هم لذت شنیداری و موسیقایی به آن‌ها بدهد. در همین راستا، شاعر باید تلاش کند از کلمات و عباراتی استفاده کند که به روانی وزن لطمه نزنند و ایجاد گره، دست‌انداز یا سکنه در وزن نکنند. در سروده‌های این کتاب گاه ترکیبات و کلمات یا نوع جمله‌بندی به گونه‌ای است که وزن شعر را دچار سکنه کرده، آن را از روانی دور می‌کند؛ به کلمه‌ی «اخمالو» در بیت زیر بنگرید که باید «و» با تخفیف و سریع خوانده شود:

امروز من هستم / اخمالو و غمگین

(شعر قهر و آشتی)

و یا کلمه‌ی «نانوایی» در بیت زیر:

عصرها می‌آید او / با دوچرخه دنبالم

می‌رویم نانوایی / با دوچرخه‌اش با هم

(شعر قیفو دوچرخه‌سواری)

«م» در کلمه‌ی «می‌رویم» که ساکن نیز هست، هنگام خواندن و وصل شدن به کلمه‌ی نانوایی، به سختی خوانده می‌شود. به هر تقدیر کتاب «کفش تق‌تقی دارم» در کنار چندین مجموعه شعر دیگر که از شاعر جوان و خوش‌قریحه لایلا خیامی خوانده‌ایم، نشان می‌دهد که با شاعری خوش ذوق روبه‌رو هستیم، شاعری که افق‌های گسترده‌ای را فرا روی خود دارد و اگر استعداد خود را جدی بگیرد، چه بسا در آینده‌ی نزدیک به یکی از چهره‌های مطرح شعر کودک و نوجوان تبدیل شود.

**پی‌نوشت:**

۱ - شناخت ادبیات کودکان: گونه‌ها و کاربردها از روزن چشم کودک. دونا نورتون، گروه مترجمان، نشر قلمرو، چاپ اول، ۱۳۸۲، جلد

اول - ص ۱۴۴

۲ - برگرفته از وبلاگ: [www.tasvirariblogfa.com](http://www.tasvirariblogfa.com)

۳ - شناخت ادبیات کودکان: گونه‌ها و کاربردها از روزن چشم کودک. دونا نورتون، گروه مترجمان، نشر قلمرو، چاپ اول، ۱۳۸۲، ص

۱۴۶